

Tóth Endre:
A Pápai Református Egyházmegye története című műve,
mint az egyházmegyétörténet-írás modellje

Nincs könnyű helyzetben az, aki meg akar felelni a címből következő elvárásoknak. Először azért, mert bár számos adatközlés és kisebb dolgozat látott napvilágot az elmúlt 120 esztendőben, kifejezett egyházmegye-történet nem sok született.¹ Az összevetés lehetőségének ez a tény meglehetősen határt szab. Másodszor elég nagy problémát jelent a téma kifejtésében, hogy Tóth Endre műve torzóban maradt. Az első résznek csak a gyülekezettörténeti adattára jelent meg, a lelkészek életrajza kéziratban maradt. Az egyházmegye igazgatásának története, általános jellemzése pedig – „*a tulajdonképpeni történet*”, ahogy Tóth Endre műve előszavában nevezi – valószínűleg el sem készült.² Szerző úgy nyilatkozott, hogy „*addig, míg annak megírásához neki foghatok, még sok tanulásra és tapasztalatra van szükségem*”.³ Nyilvánvalóan nem a tudás- és tudományos tapasztalat hiánya akadályozta meg terve végrehajtásában. Szerencsére Tóth Endre nem hagyott fel egészen egyházmegye-történetírás tervével, csak éppen másként valósította meg. „*A Belsősomogyi Református Egyházmegye Mária Terézia korában*” című műve 1940-ben megjelent. Az egyháztörténet-írásnak vizsgálandó sajátos területét csak akkor elemezhetjük Tóth Endre munkásságában hitelesen, ha mindkét művét figyelembe vesszük.

„*A Pápai Református Egyházmegye története*” című mű tehát gyülekezeti adattárat rejt magában. Tóth Endre teológiai magántanári dolgozat gyanánt készítette 1927-ben.⁴ Azzal azonban, hogy jelezte a megjelenésre váró és megírandó részek tartalmát, megjelölte az egyházmegyétörténet-

¹ Révész Imre: A magyar református egyháztörténet általános könyvészete. (Bibliográfiai gyűjtemény). Kézirat, Sárospataki Ref. Kollégium Nagykönyvtára. 120-149 pp.

² Pótor Imre: Dr. Tóth Endre az egyházépítő professzor. Vásárosnamény, 1996. Kézirat. Tóth Endre Bibliográfiája. 230-260 pp.

³ Tóth Endre: A pápai református egyházmegye története. Pápa 1927, 5 p.

⁴ Dunántúli Protestáns Lap 1928, 231-232 pp.

írás tartalmi követelményeit is, mely szempontokat a Belsősomogyról készített monográfiában igyekezett érvényesíteni később.

I. Az egyházmegye általános története: 1. történeti-földrajzi alakulás, 2. tanfejlődés, 3. eseménytörténet, 4. tisztségviselők (archontológia).

II. Általános egyházi élet: Kormányzás – egyházfegyelem – templomok – iskolák – istentisztelet.

III. Gyülekezeti adattár (a legfontosabb események, adatok).

A módszer

A Belsősomogyi Református Egyházmegyéről írt mű ismertetése során Kathona Géza elsősorban Tóth Endre történetírói módszerét emelte ki. Thury Etele méltó utódként, hozzá képest azonban jelentős előrelépést téve fejtette ki témáját, amennyiben „*kutatását, megfigyeléseit a külső történeti eseményeken túl a belső egyházi élet tényezőire és jelenségeire is kiterjesztette.*”⁵ Köztörténet, egyháztörténet és belső egyházi élet összefüggéseiben áll előttünk az egyházmegye históriája.

A jól megválasztott módszer mellett a széleskörű kutatómunkát és az igen alapos forrásértékelést kell kiemelnünk. A levéltári kutatás, az elsődleges források feltárása adhat nem csak új adatokat, de új szempontokat és szélesebb rálátást is a tárgyalt kérdésre. Az sem elhanyagolható, hogy a másodlagos források hitelessége éppen azon múlik, hogy az elsődleges források igazolják-e azokat.

A pápai egyházmegyében 93, a belsősomogyiban 99 egyházközség múltjának legfontosabb adataira derített fényt. A csaknem kétszáz egyházközség summázott történetéből a többség kismonográfiaként is felfogható. Tóth Endre munkájának elvitathatatlan érdeme ebben ragadható meg.

Az egyházközségi adatok önmagukban ugyan pusztán leíró jellegűek, az általános egyházmegye történetben azonban elemző értékeléssel nyernek feldolgozást. Ezen a ponton a pápai egyházmegye története természetesen semmit sem nyújt. A belsősomogyról szóló munka viszont már így áll előttünk. Igaz, az egyetemi magántanári dolgozatként benyúj-

⁵ Dunántúli protestáns Lap 1941, 84-85 pp.

tott mű egyik szakbírálója hiányolta a mélyebb elemzéseket és következtetéseket.⁶

Alaki szempontból Tóth Endre egyházmegye-történetei előnkbe adják azt a modellt, amit követni érdemes az ilyen jellegű feldolgozásoknál. Egy nagyobb egyházvidékről alkotandó monográfiában egyaránt fontos az átfogó, a köztörténetbe ágyazott előadás és a közegyházi élet fordulatai összefüggéseinek feltárása, valamint az egyházvidéket alkotó gyülekezetek történetének áttekintése. Így a történelmi ív megrajzolása az elemző részletek pilléreire támaszkodhat.

Az alaki szempontok áttekintése után nem kerülhetjük meg azt a kérdést, hogy az elemző feldolgozás tudományos szempontjai szerint megáll-e modelliként az, amit Tóth Endre ezen a téren alkotott. Itt két alapszempontot kell figyelembe vennünk:

1. a tudományos függetlenség kérdése

A megválaszolandó kérdés az, hogy a tudományos igazság földé-ritése mellett érvényesülnek-e „mellétekintetek” – ahogy Révész Imre fogalmazott, akinek alapszempontokat felvető és tisztázó megközelítésében vizsgáljuk Tóth Endre műveit.⁷ Ha ugyanis – akár csak látens módon – polemikus, apologetikus, pedagógikus mellékcélok, egyházpolitikai érdekek, tekintélyelvűség érvényesül az egyháztörténész munkamódszerében, következtetéseinek hitelessége csorbát szenved. A tudományos függetlenség azonban nem tévesztendő össze a tárgyjal szembeni teljes semlegességgel. Az én kioltása – ahogy ezt Ranke⁸ követelte – egyébként is teljesíthetetlen elvárás, az egyháztörténet művelésében pedig egyenesen téves álláspont. Az így értelmezett független tárgyilagosság a lényegtől, azaz a belső megértés lehetőségétől fosztaná meg az egyháztörténet-írást.

A helyesen értelmezett függetlenség elve érvényesül Tóth Endre általunk vizsgált munkásságában. Egyházmegye történeteiben a tárgyilagosságra törekvő *református* egyháztörténész szólal meg, aki egyháza-

⁶ Pótor Imre: i.m. 195 p.

⁷ Révész Imre: A magyarországi protestantizmus tudományos történetírása. *Protestáns Szemle* 1924, 473-489, 545-553 pp.

⁸ Ranke, Leopold von (1795-1886), német történész, a kritikai-filológiai módszer kiváló mestere, a modern forráskritika megalapozója, a historizmus atyja. Szerinte a történésznek nem bíraskodnia kell, hanem megmutatnia, „hogyan is történt tulajdonképpen”.

nak nem propagandistája. Tárgyilagosságából és a tárggyal összefüggő belső rokonszenvéből – ennyiben református – következik, hogy célzatosság nélkül is hat az olvasóra.

2. a tárgyszerűség kérdése

Az egyháztörténet tekintetében ez kettős. Beszelnünk kell ugyanis elsődleges és másodlagos tárgyról. Az elsődleges tárgy a kegyesség, a mélyebb értelemben vett – tehát nem formai jegyekben megragadható – vallásos élet. Ebből következik ugyanis az egyház életének minden külső ténye – a látható intézmény, ami a tulajdonképpeni másodlagos tárgya az egyháztörténetnek. Az egyháztörténet-írás művelése nem merülhet ki a másodlagos tárgy leírásában, elemzésében.

Itt vetődik fel azonban az egyháztörténeti kutatás alapproblémája. A források ugyanis természetük szerint és tartalmukban is erről a másodlagos tárgyról adnak képet. Egyszerűbb útnak mutatkozik, ha az egyháztörténész pusztán *leltározást* végez, időrendi összefüggéseket, külső oki kapcsolatokat derít fel, megelégszik a krónikás feladatának betöltésével. Ebben az esetben tárgyának csak felületén jár, s nem hatol annak mélyéig. Fő feladatának megoldása kockázatos ugyan, hiszen „teremtő rekonstrukció” útján kell a szellemtörténetet a külső történettel harmonizálnia, mely során a szubjektivitás ingoványára tévedhet. A kísértő szubjektivitás csapdáját a tárggyal szembeni fegyelmezett, józan kritika alkalmazásával védheti ki. Fel kell vállalnia ezt az utat, mert az egyház lényegéből adódóan, az intézménytörténet még nem egyháztörténet. Az egyháztörténész elsődlegesen tehát teológia-történész, a hirdetett Ige megélésének belső jegyeit, annak személyes és egyetemes hatását kutatja az adott történelmi keretek között. Szertartások, intézményi formák, emberi szereplők és tetteik e nélkül érthetetlenek, vagy egyenesen félreérthetők.

Tóth Endre nem vállalta fel ezt a rekonstrukciós munkát, csupán érintőlegesen utalt az istentiszteletek és a gyülekezeti éneklés kapcsán a szellemtörténeti háttérre, illetve néhány imádság-szemelvényvel érzékeltette – ahogy ő fogalmazott – „a korszak imádságos hangulatát”.⁹ Lényegében tehát a másodlagos tárgyra koncentrált. Révész – tanulmányának megírása idején, 1925-ben – úgy látta, hogy a hazai protestáns egyháztör-

⁹ Tóth Endre: A Belsősomogyi Református Egyházmegye. 56 p.

ténet-írás kimerül a külső történet előadásával, a tan, az iskolák, a szer-
tartás, az erkölcsiség mindenkori állapotának rajzával. Ehhez képest Tóth
Endre 15 évvel később nem lépett előre, megmaradt az előző nemzedék
„iskolájának” keretei között. Csak feltételezhetjük, hogy nem bízott a
szellemtörténeti rekonstrukció elfogulatlanságában. Erre alapot ad, hogy
a korszak igehirdetését egyetlen – meglehetősen szokványos – mondattal
jellemmezte, s szempontunkból nézve, igen figyelemre méltó megjegyzést
fűzött hozzá. *„Isten Igéjét tisztán és igazán hirdették. Bár e megállapítás
theologiai értékét lemérni igen bajos, hisz minden kor theologusa a maga állás-
pontján mondhat véleményt arról, hogy mit tart az Isten Igéje tiszta és igaz hir-
detésének”*.¹⁰ Ebben a megközelítésben Tóth Endre a Ranke által teremtett
iskola, a historizmus követőjének bizonyult. Úgy tűnik, hogy a tudomá-
nyos függetlenséghez ragaszkodva hagyta áldozatul esni a tárgyyszerűsé-
get.

Tóth Endre egyházmegye történeteinek bizonyos modell értéket
mégis ad az általa gyakorolt feldolgozási módszer. Eszerint az egyház
történetének egészéről akkor alkothatunk valós és hiteles képet, ha azt a
gyülekezetek és egyházvidékek históriájának egymásba illeszkedő moza-
ikjaiból rakjuk össze. Munkássága ebben a tekintetben útegyengetője a
legújabb idők református egyháztörténet-írásának.

¹⁰ Uo. 54 p.